

УДК 343.85

В. О. САМОТІЄВИЧ,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИННОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Окреслено місце віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинів, вчинюваних персоналом органів внутрішніх справ, з'ясовано основні недоліки в існуючій системі та запропоновано авторське бачення основних напрямків віктимологічної профілактики злочинності працівників органів внутрішніх справ.

Останніми роками в межах протидії злочинності вченими-кримінологами дедалі більше уваги приділяється віктимологічному аспекту запобіжної діяльності. Разом із тим, віктимологічна профілактика як один із напрямів запобігання злочинності ще не посіла в нашому суспільстві належного місця.

Повністю поділяючи позицію Д. В. Ривмана, зазначимо, що задля підвищення ефективності профілактики необхідно максимально використовувати усі можливості (у тому числі й віктимологічні), а не лише ті, що пов'язані з особою, від якої можна очікувати вчинення злочину [1, с. 240]. У той же час науковий пошук ефективних заходів запобігання злочинності в органах внутрішніх справ (далі – ОВС) здійснюється здебільшого лише в одному напрямі, тобто заходи впливу розробляються та реалізуються стосовно потенційних злочинців з метою недопущення чи припинення їх злочинної діяльності. Що ж до жертви злочину, то частіше за все вона залишається поза увагою фахівців, які займаються питанням профілактики злочинів, що є певною прогалиною у системі протидії злочинності. Проблемі віктимологічної профілактики злочинності серед працівників ОВС України майже не приділяється уваги, а отже, цілий напрямок запобігання злочинності в ОВС залишається поза увагою суб'єктів про-

філактики, що робить окреслене питання надзвичайно актуальним.

Над розробленням проблем віктимологічної профілактики працювало чимало закордонних та вітчизняних вчених-кримінологів, серед яких А. І. Алексєєв, Г. фон Гентіг, А. А. Глухова, В. В. Голіна, О. М. Джужа, В. Е. Квашиш, О. М. Литвак, В. І. Полубінський, Д. В. Ривман, Е. Сатерленд, В. О. Туляков, Л. В. Франк тощо. Загальнотеоретичні аспекти віктимологічної профілактики окремих злочинів, а також окремі питання віктимологічної профілактики серед працівників ОВС розглядалися у працях О. М. Ігнатова, О. А. Мартиненка, О. С. Новакова, С. А. Шалгунової, Ю. О. Аксенова, С. А. Алтухова, О. А. Брайцевої, О. М. Варигіна, Ю. А. Мерзлова, К. О. Прохорова, Р. В. Скоморохова, А. Ю. Смирнова, А. О. Тірських, В. О. Фесунова, О. С. Черепашкіна. Саме тому **метою** даної статті є більш повне та самостійне визначення основних напрямків і заходів віктимологічної профілактики злочинності працівників ОВС.

Наукова новизна статті полягає в отриманні нових знань щодо низки заходів віктимологічної профілактики злочинності працівників ОВС, які доцільно запровадити до національної кримінологічної практики.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері протидії злочинності працівників ОВС засобами віктимологічної профілактики.

Віктимологічна профілактика як один із напрямків кримінологічної профілактики передбачає специфічну діяльність соціальних інститутів, спрямовану на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та обумовлюють учинення злочинів, виявлення груп ризику й конкретних осіб із підвищеним рівнем віктимності та вплив на них з метою активізації їх захисних властивостей, а також розроблення спеціальних засобів захисту від злочинних посягань [2, с. 15].

Реалізація віктимологічної профілактики відбувається на двох рівнях соціальної системи запобігання злочинам – загальносоціальному та спеціально-кримінологічному і спрямована на зниження як масової, так й індивідуальної віктимності [1, с. 240].

У загальному вигляді віктимологічною можна назвати таку профілактику, що впливає на злочинність через знання про жертву [3, с. 68]. Жертва – це особа, яка постраждала від злочину, і тому оцінювати її поведінку (з етичної точки зору) потрібно дуже обережно. За інших умов це може виглядати як перенесення вини за вчинене на потерпілого, що неприпустимо, особливо коли мова йде про злочини, вчинені правоохоронцями [4, с. 50]. Саме тому для віктимологічної профілактики особливе значення має вимога здійснення профілактичних заходів на підставі глибокої поваги до особистості, із дотриманням норм етики [5, с. 103].

Основними завданнями віктимологічної профілактики називають:

- утримати від учинення злочину певну категорію осіб, яких провокує на вчинення злочину поведінка потенційних жертв, через що такі злочинці в силу провокації стають своєрідними «жертвами своїх жертв»;
- зберегти для суспільства (застосувавши заходи виправлення) тих осіб, які у протилежному випадку могли б стати злочинцями-жертвами;
- здійснювати профілактичний вплив із використанням аргументації віктимологічного характеру, доводячи її до об'єктів профілактики через різні канали – перш за все через ЗМІ [6, с. 39].

Разом із тим знання особистісних особливостей жертви, її ролі в зародженні й розвитку злочину, аналіз відносин між злочинцем і потерпілим з позиції характеристик жертви і її поведінки значно розширюють можливості запобігання злочинності [7, с. 101]. На жаль, сьогодні у статистичних звітах МВС інформація про жертв злочинів, вчинених працівниками ОВС,

відсутня, а отже, неможливо проаналізувати та надати будь-які загальні характеристики потерпілих від таких злочинів, що є серйозним недоліком аналітичної діяльності та ускладнює розроблення заходів, спрямованих на зниження індивідуальної віктимності. Тож, на нашу думку, першим кроком має стати створення повної системи обліку жертв злочинів у межах офіційної внутрішньовідомчої статистики, включивши до неї якнайширші диференційовані відомості про потерпілих від злочинів.

Окремі кроки на шляху вирішення даної проблеми були зроблені у 2011 р. Вказівкою «Про облік порушень прав людини в діяльності органів внутрішніх справ» від 29 квітня 2011 р. № 405 МВС України було врегульовано облік випадків порушення прав людини. Даний документ, зокрема, містить розділ, який передбачає наявність відомостей про осіб, що потерпіли від злочинів, пов'язаних з насильством з боку працівників ОВС.

Основним шляхом віктимологічного напрямку профілактики злочинності в ОВС на сьогодні є інформаційне забезпечення. Позитивний запобіжний ефект у віктимологічному аспекті може мати широка роз'яснювальна робота з використанням газет, радіо, телебачення, мережі Інтернет, у яких доцільно висвітлювати рекомендації про елементарні правила поведінки в тих чи інших життєвих ситуаціях, іншу віктимологічну інформацію, що сприятиме підвищенню пильності людей та обізнаності громадян щодо того, як вони мають діяти в разі порушення їх прав.

Керівництвом ОВС і працівниками кадрових служб повинно максимально використовуватися інформування населення про можливість і необхідність захисту своїх прав від незаконних дій несумлінних працівників та надання відповідних рекомендацій [8, с. 238].

Звичайно, одного знання про можливість оскаржити в суді будь-які протизаконні дії співробітника органів внутрішніх справ (незалежно від займаної посади) недостатньо. Необхідно мати чіткий механізм такого оскарження, не заплямований корупційними проявами та ефективний. Цей механізм повинен давати впевненість громадянину не в тому, що його скарга буде розглянута належним чином, передбаченим законом, і винний чиновник буде покараний, а в тому, що така скарга не потягне за собою нових утисків, обмежень чи інших негативних наслідків для нього [9, с. 147].

Віктимологічна профілактика передбачає низку заходів, цільовою аудиторією яких є

потенційні жертви протиправних діянь співробітників ОВС, а отже, будь-яка людина, якій у своєму житті може трапитися безпосередньо зіштовхнутися з діяльністю правоохоронців – працівника оперативної служби, ДАІ, слідства чи будь-якого іншого підрозділу. Серед таких заходів основними мають стати:

- використання ЗМІ з метою підвищення правової культури суспільства;

- укріплення довіри та поваги до представників правоохоронних органів шляхом доведення до відома громадян позитивного досвіду у встановленні справедливості в разі порушення закону представником ОВС, що сприятиме розвитку впевненості громадян у захисті своїх прав.

Механізм оскарження протиправних дій працівників ОВС має бути доступно описаний у вигляді спеціальних пам'яток для громадян, які за будь-яких обставин опинились у відділенні ОВС, із зазначенням адрес і телефонних номерів представників державних органів та громадських організацій, до яких вони можуть звернутися, а також номери телефонів довіри, консультаційних центрів. Крім того, такі пам'ятки мають містити інформацію про кримінальну відповідальність за давання хабара працівникам ОВС, про адміністративну відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню чи вимозі працівника міліції, а також нагадувати про те, що громадяни, зі свого боку, мають поводитися ввічливо, ставитися з повагою до співробітників ОВС. Такі пам'ятки мають бути доступними для кожної доставленої чи запрошеної до відділу ОВС особи – потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого, їх родичів.

Необхідно розробити та довести до дітей та молоді (наприклад під час проведення виховних заходів у школах, ліцей, гімназіях) основні правила поведінки при зустрічі з міліцією, моделюючи типові ситуації, що можуть виникнути у житті: поява міліціонера вдома, проведення обшуку, спілкування з представниками ОВС на вулиці, виклик до відділення ОВС, при затриманні, звинувачення у вчиненні злочину, застосування насильства тощо. Подібні правила розроблені, зокрема, В. К. Батчаєвим, який дає поради молоді та зазначає, що звести до мінімуму ризик стати жертвою міліціонерів можна, якщо у своїй поведінці дотримуватись основних принципів – не провокувати, не ображати, не втікати, а також наводить основні моделі поведінки при зустрічі з міліцією [10; 11]. Така інформація має систематично з'являтися і в ЗМІ

для ознайомлення широкого кола громадськості на випадок, якщо особі доведеться зустрітися зі співробітниками ОВС за певних обставин.

С. А. Алтухов пропонує відродити практику організацій спеціальних бюро скарг, які б своєчасно реагували на сигнали з боку громадян щодо брутальних та незаконних дій працівників ОВС, а також застосування реального та адекватного стимулювання та захисту осіб, які надають допомогу при виявленні та припиненні протиправних дій співробітників, що дискредитують ОВС [12, с. 226].

Значну роль у віктимологічній профілактиці можуть відіграти різноманітні форми співробітництва керівництва органів внутрішніх справ із правозахисними організаціями. Прикладом дієвості такої форми попередження є безкоштовна юридична допомога затриманим та їх родичам, що почала здійснюватися з 2005 р. чернігівською громадською організацією «Доброчин» на підставі договору з УМВС України в Чернігівській області, у результаті якої забезпечувалася щоденна присутність адвоката в міському відділі внутрішніх справ [8, с. 239]. Сьогодні така ініціатива поширена на території більшості областей, надає можливість отримати миттєву та безкоштовну допомогу, сприяє зниженню кількості жертв серед громадян, що опинились як затримані в підрозділах ОВС.

Віктимологічна профілактика передбачає також активізацію захисних можливостей потенційних жертв та забезпечення їх безпеки. У цьому напрямку свого часу віктимологам активно сприяли й архітектори, започаткувавши так звані архітектурні кримінологічні теорії, або «теорії простору» [13, с. 186], які можуть використовуватись і у віктимологічній профілактиці злочинності в ОВС. Така практика вже існує у різних країнах світу. Наприклад, у Грузії по всій країні починаючи з 2004 р., були побудовані нові приміщення, які представляють собою скляні будівлі, що зробило роботу міліції прозорою у прямому розумінні цього слова. Таким чином, застосувавши зі профілактичною метою сучасні архітектурні можливості, спираючись на досвід інших країн, створили такі умови для роботи працівників ОВС, коли кожна їх дія відбувається перед очима колег, що знаходяться за стінам прозорих кабінетів, та пересічних громадян, які можуть спостерігати за діяльністю поліції навіть з вулиці. Такі умови роботи ускладнюють отримання хабарів на робочому місці або ж застосування насильства до затриманих громадян. «Варто було стати міліції прозорою, як у ній перестали

гинуть люди – за останні роки не зафіксовано жодної смерті за «дивних обставин», – указують дослідники [14]. Для порівняння, в 2010 р. в установах міліції України загинула 51 людина, а протягом 2011 р. зафіксовано 35 смертельних випадків.

Застосування новітніх технічних приладів також може захистити потенційну жертву від неправомірних дій працівників ОВС. Це перш за все стосується створення спеціалізованих кімнат для проведення слідчих дій та інших заходів, що вже передбачено наказом МВС України № 1561 від 18 грудня 2003 р. «Про затвердження Положення про кімнати для проведення слідчих дій та інших заходів в органах і підрозділах органів внутрішніх справ України» [15]. Згідно з цим наказом, така кімната має бути в кожному підрозділі ОВС, обладнана сучасними меблями, організаційною та спеціальною технікою, включаючи відеореєстратор. За ідеальних умов такі кімнати мали б бути прозорими й обладнаними камерами постійного відеоспостереження, які фіксували б усі дії співробітників ОВС під час контактування з громадянами. Проте такі кімнати й до сьогодні не набули свого поширення на належному рівні. Станом на 30 квітня 2011 р. лише 24 % кімнат для затриманих та доставлених чергових частин відповідали відомчим будівельним нормам та рекомендаціям Європейського комітету проти тортур [16].

Ще одним захисним механізмом потенційних жертв від протизаконного насильства з боку працівників ОВС могло б стати чергуван-

ня у підрозділах ОВС незалежного медичного працівника системи Міністерства охорони здоров'я, який би мав можливість оглядати осіб, доставлених у райвідділ, та засвідчувати їх фізичний стан до та після проведення слідчих дій працівниками ОВС.

Захистити громадян від незаконного затримання або ж перевищення термінів затримання можна шляхом застосування реєстраційних терміналів, які існують у багатьох європейських країнах. Така система дозволяє простежити час та дату перебування громадянина у підрозділі ОВС, встановити конкретного працівника, до якого ця особа була запрошена, а також чимало інших деталей, необхідних для з'ясування всіх обставин перебування у підрозділі окремих громадян. Подібна система вже розроблена та випробувана у Харкові, та, на жаль, ще й до сьогодні не набула поширення [17].

Отже, віктимологічна профілактика передбачає досить широкі можливості запобігання злочинності серед працівників ОВС: розроблення рекомендацій, проведення широкої інформаційної кампанії, стимулювання громадян до оскарження протиправних дій з боку працівників ОВС, а також повідомлення про можливі порушення закону, які також мають враховуватись під час розроблення загальної системи профілактики злочинності в ОВС. Зазначений напрямок є дуже перспективним, а його недооцінювання позбавляє суб'єктів профілактики низки можливостей ефективно впливати на злочинність в ОВС.

Список використаної літератури

1. Ривман Д. В. Кримінальна віктимологія / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
2. Противодействие преступности : учеб. пособие / Литвинов А. Н., Давиденко Л. М., Давиденко М. Л. и др. – Киев : Хай-Тек Пресс, 2011. – 200 с.
3. Веселуха В. Значення віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинності / В. Веселуха // Право України. – 1999. – № 10. – С. 67–70.
4. Косенко С. Віктимологічна профілактика в системі запобігання злочинам / С. Косенко // Підприємство, господарство і право. – 2006. – №12. – С. 48–51.
5. Бумаженко Н. И. Виктимология : учеб.-метод. пособие / Н. И. Бумаженко. – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2010. – 115 с.
6. Вавилова Л. В. О виктимологической профилактике преступлений / Л. В. Вавилова, М. В. Жук // Российский следователь. – 2004. – № 9. – С. 37–40.
7. Джаянбаев К. И. Виктимологические аспекты предупреждения тяжких преступлений против личности / К. И. Джаянбаев // Государство и право – 2005. – № 11. – С. 101–103.
8. Ігнатів О. М. Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження : монографія / О. М. Ігнатів – Х. : Формат Плюс, 2008. – 296 с.
9. Шалгунова С. А. Кримінологічно-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шалгунова Світлана Аполлінарівна. – К., 1999. – 203 с.
10. Батчаєв В. К. Ти і міліція [Електронний ресурс] / В. К. Батчаєв. – Режим доступу: <http://umdpl.info/index.php?id=1287780735>.

11. Батчаєв В. К. Ти у міліцейській камері [Електронний ресурс] / В. К. Батчаєв. – Режим доступу: <http://www.umdpl.info/index.php?id=1297870380>.
12. Алтухов С. А. Преступления сотрудников милиции / С. А. Алтухов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 269 с.
13. Иншаков С. М. Зарубежная криминология / С. М. Иншаков – М. : Инфра-М – НОРМА, 1997. – 383 с.
14. Федченко А. Реформы по-грузински: как победить коррупцию за один день [Электронный ресурс] / А. Федченко // Комсомольская правда. – 2001. – 28 марта. – Режим доступа: <http://kp.ua/daily/280311/272636>.
15. Про затвердження Положення про кімнати для проведення слідчих дій та інших заходів в органах і підрозділах органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 18 груд. 2003 р. № 1561. – К. : МВС України, 2003. – 11 с.
16. Про недоліки в оперативно-службовій діяльності органів внутрішніх справ і завдання щодо забезпечення прав і законних інтересів громадян, підвищення авторитету міліції : наказ МВС України від 30 квіт. 2011 р. № 746. – К. : МВС України, 2011. – 6 с.
17. Черноусов А. М. Як запобігти катуванням в міліції. Підсумки харківського експерименту [Електронний ресурс] / А. М. Черноусов, Ю. В. Чумак. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=126779491>.

Надійшла до редколегії 17.02.2012

**САМОТИЕВИЧ В. А. ВИКТИМОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА
ПРЕСТУПНОСТИ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ**

Указано место виктимологической профилактики в системе предупреждения преступлений, совершаемых персоналом органов внутренних дел, установлены основные недостатки в действующей системе и предложено авторское видение основных направлений виктимологической профилактики преступности сотрудников органов внутренних дел.

**SAMOTIYEVYCH V. VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF CRIMINALITY
OF POLICE PERSONNEL**

The place of victimological prevention in the system of criminality among police personnel prevention is delineated, the main defects in the system are pointed out, own point of view of the main directions of criminality among police personnel victimological prevention is proposed.